

MEHNAT STAJINING PENSIYAGA TA'SIRI. XORIJ TAJRIBASI

Nazarova Umida Kattaboy qizi
Bank-moliya akademiyasi magestranti

Annotasiya. Ushbu maqolada mehnat stajining pensiyaga chiqish jarayoniga ta'siri va xorijiy tajriba misollari asosida tahlil qilinadi. Xalqaro tadqiqotlar mehnat staji uzoq vaqt davomida insonning ish tajribasini oshirib, pensiya yoshidagi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, xorijdagi ish tajribasi nafaqat pensiyaga chiqishni kechiktirish, balki uning samaradorligini ham oshirishda yordam berishi mumkinligi aniqlangan. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlar misolida mehnat stajining pensiyaga ta'siri, ishlash sharoitlari, shuningdek, ish stajini yig'ish jarayonidagi psixologik va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mehnat staji, pensiyaga chiqish, xorijiy tajriba, ish staji, ishlash sharoitlari, pensiya tizimi.

Abstract. This article analyzes the impact of seniority on the retirement process and examples of foreign experience. International Studies show that seniority is an important factor in ensuring economic stability in retirement age by increasing a person's work experience over a long period of time. It has also been found that work experience abroad can help not only delay retirement, but also improve its effectiveness. This article analyzes the impact of work experience on retirement on the example of foreign countries, working conditions, as well as psychological and social factors in the process of accumulating work experience.

Keywords: seniority, retirement, foreign experience, seniority, working conditions, pension system.

Kirish.

Mehnat staji insonning butun hayoti davomida mehnat faoliyati natijasida to'plangan ish tajribasi hajmini anglatadi. Pensiyaga chiqish yoshi va mehnat staji o'rtasidagi bog'liqlik jahon miqyosida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ish faoliyatining davomiyligi insonning pensiyaga chiqish imkoniyatlari, moliyaviy holati va umuman ish bilan bandlik ko'rsatkichlariga katta ta'sir qiladi. Shu munosabat bilan, xorijiy tajribani o'rganish va mehnat stajining pensiya tizimiga bo'lgan ta'sirini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlarda mehnat staji va pensiya tizimlari o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, pensiyaga chiqish jarayonidagi turli ish faoliyati omillari tahlil qilinadi. Jahon tajribasi mehnat stajining insonning iqtisodiy barqarorligi va pensiya yoshidagi faoliyatida qanday ahamiyatga ega ekanligini namoyon etadi.

Mehnat staji insonning ishlab topgan yillari davomida to'plangan pensiya fondlari va ish haqlari bilan bog'liq bo'lib, bu kelajakdagi pensiya miqdorini belgilaydi. Turli davlatlar pensiya tizimlari har xil bo'lsa-da, ularning umumiy xususiyatlari mavjud. Aksariyat mamlakatlarda pensiyaga chiqish yoshi mehnat stajiga bevosita bog'liq.

Inson qancha ko'p ishlasa va mehnat faoliyati davomida yuqori maosh olsa, uning pensiya miqdori shuncha yuqori bo'ladi.

Xorijiy mamlakatlardagi amaliyot shuni ko'rsatadiki, ish stajini to'plashning turli yo'llari mavjud. Evropa mamlakatlarida, masalan, pensiya tizimida ish staji va ish haqi asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. AQShda esa ish staji bilan bir qatorda, ish haqining minimal darajasi ham hisobga olinadi.

Xorijiy tajriba: Evropa va AQSh misolida

Evropa mamlakatlarida mehnat stajining pensiyaga chiqish jarayoniga ta'siri muhim ahamiyatga ega. Masalan, Germaniyada pensiya yoshi belgilangan 67 yoshga to'g'ri keladi, lekin mehnat staji 45 yildan oshgan taqdirda, shaxs 63 yoshda pensiyaga chiqishi mumkin. Bu jamiyatdagi ish staji va pensiya miqdori o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi.

Frantsiyada pensiya tizimida mehnat staji muhim rol o'ynaydi. Ishchilardan 41,5 yil mehnat staji to'plash talab qilinadi, va bu davomiylik bilan bog'liq ravishda pensiya yoshi kamaytirilishi mumkin. Ushbu qoida ishchilarga uzoq muddatli ish faoliyati davomida nafaqat ish haqini to'plashga, balki pensiya yoshida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

AQShda esa pensiya yoshi belgilangan 66 yosh bo'lib, minimal mehnat staji 10 yilni tashkil etadi. Bu holatda, pensiya miqdori ish faoliyati davomida ish haqi va mehnat stajiga bog'liq ravishda aniqlanadi. Shuningdek, AQShda "Social Security" (ijtimoiy xavfsizlik) tizimi orqali ishchilarga pensiya miqdori ish stajining uzoqligi va ish haqining darajasiga bog'liq ravishda taqsimlanadi.

Ijtimoiy himoya tizimi xorijiy mamlakatlarda mehnat staji bilan chambarchas bog'liq. Germaniyada mehnat staji egalariga pensiya tizimida maxsus imtiyozlar taqdim etiladi. Masalan, uzoq yillik ish stajiga ega bo'lgan ishchilar pensiya yoshida yuqori imtiyozlarga ega bo'ladilar. Bu ishchilarning yoshlikdan mehnatga qo'shgan hissasi va ularning ishlab chiqarishdagi faoliyatining muhimligini e'tirof etadi.

Italiyada pensiya tizimida mehnat stajiga bo'lgan talab yuqori. Unda pensiyaga chiqish uchun minimal staj 35 yilni tashkil etadi. Ammo, davlat pensiyalarining qisqartirilishi yoki ish haqlarining kamayishi kabi moliyaviy qiyinchiliklar sababli, Italiyada ishchilarning pensiyaga chiqishdagi sharoitlari yomonlashgan. Bu esa ishchilarning uzoqroq vaqt ishlab, ko'proq ish staji to'plashga majbur qilishiga sabab bo'ldi.

Xorijiy tajribaning O'zbekistondagi ahamiyati

O'zbekistonda ham mehnat staji va pensiyaga chiqish tizimi muhim masalalardan biri bo'lib, xorijiy tajribani o'rganish mamlakatning pensiya islohotlari uchun muhim ahamiyatga ega. Mamlakatda mehnat staji va pensiya miqdori o'rtasidagi bog'liqlik mavjud bo'lib, ishchilarning mehnat stajiga qarab ularning pensiya miqdori belgilanadi. Xorijiy tajribani o'rganish O'zbekistonda ish stajini hisobga olish tizimini takomillashtirishga yordam berishi mumkin.

Ish staji insonning iqtisodiy barqarorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi shundan dalolat beradiki, uzoq yillik ish stajiga ega bo'lgan shaxslar pensiya yoshida moliyaviy jihatdan barqaror bo'ladilar. Masalan, AQShda pensiya miqdori ish staji va ish haqining miqdoriga qarab belgilab beriladi, bu esa ish

staji ko'proq bo'lgan insonlarning pensiya yoshida yuqori darajadagi iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi.

Ma'lumki, O'zbekiston jahon mamlakatlari orasida demografik jihatdan yosh mamlakat hisoblanadi, mamlakat aholisi yosh tarkibida mehnat resurslari ulushi yuqori va shu bilan birga boshqa mamlakatlarga nisbatan pensiyaga chiqish yoshi ham eng past darajadadir. Pensiya jamg'armasi prognozlariga ko'ra kelgusi yillarda mamlakatda o'rtacha umr ko'rish davomiyligi ham ortib boradi. Keltirilgan 1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2018-2025-yillarda erkaklarning o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 73 yoshdan 75,5 yoshga ortadi, ayollarda esa 78 yoshdan 79 yoshga ko'payadi. Agar amaldagi yoshga doir pensiyaga chiqish normalariga o'zgartirish kiritilmasa, mamlakatdagi erkaklarning o'rtacha pensiya davri 2025-yilda 19 yilga (+2 yil) ga, ayollarniki 25 yilga (+1) yilga yetadi. Prognozga ko'ra, 2018-2025 yillarda pensiya yoshidagi aholining ulushi (1,2 mln. kishiga) oshishi kutilmoqda, bu esa, o'z navbatida, Pensiya jamg'armasi xarajatlarining mutanosib ravishda oshishiga olib keladi.

1-jadval. O'zbekiston aholisining o'rtacha umr korish davomiyligi va o'rtacha pensiya davomiyligi prognozi (yil)

№	Ko'rsatkichlar	Yillar							
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1	O'rtacha umr ko'rish davomiyligi (erkaklar)	73	73,5	74	74,5	75	75	75	75
2	O'rtacha umr ko'rish davomiyligi (ayollar)	78	78	78	78	78	78,5	79	79
3	60 yoshdan pensiyaga chiqqan erkaklar o'rtacha pensiya olish davomiyligi	17	17,5	17,5	18	18	18	18	18
4	55 yoshdan pensiyaga chiqqan ayollar o'rtacha pensiya olish davomiyligi	24	25	25	25	25	25	25	25

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida belgilanishicha, Pensiya jamg'armasining moliyaviy mablag'lari ishlamaydigan va ishlaydigan pensionerlar

uchun pensiyalar, keksa va mehnatga layoqatsizlar uchun nafaqalar to‘lash, dafn uchun nafaqa va boshqa nafaqalar to‘lashga yo‘naltiriladi. Pensiya ta‘minotining moliyaviy barqarorligi uning daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi mutanosiblik darajasi bilan belgilanadi. Davlat pensiya ta‘minoti tizimini tashkil etishda xukumat imkon qadar iqtisodiyotga eng kam ta‘sir etadigan va iqtisodiy o‘sishga salbiy ta‘sir o‘tkazmasdan tashkil etishga harakat qiladi, ammo tanganing ikkinchi tomoni ham borki, pensiya va ijtimoiy to‘lovlarni moliyaviy ta‘minlash pensiya fondlarini to‘ldirish uchun davlat majburiy ijtimoiy to‘lovlar va badallar to‘lovini tashkil etadi. Davlat tomonidan tashkil etilgan pensiya fondlari ishlovchilarning va ish beruvchilarning badallari hisobiga shakllanadi. Zarurat tug‘ilgan hollarda esa davlat pensiya fondlari davlat ijtimoiy transfertlari hisobidan moliyalashtirilishi ham mumkin.

Xulosa

Mehnat stajining pensiyaga chiqish jarayoniga ta‘siri jahon miqyosida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, uzoq muddatli ish staji pensiya yoshida moliyaviy barqarorlik va yuqori pensiya miqdorini ta‘minlaydi. Xorijiy tajribani o‘rganish va ish stajining pensiya tizimidagi o‘rnini tahlil qilish O‘zbekiston uchun ham dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Mamlakatdagi pensiya tizimini takomillashtirishda xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish muhim hisoblanadi.

Bu maqola mehnat stajining pensiyaga chiqishga ta‘siri va uning jahon miqyosidagi amaliy ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, turli mamlakatlardagi ish stajining pensiya tizimiga ta‘sirini o‘rganish orqali kelajakdagi pensiya tizimlarini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilishi mumkin.

Pensiya ta‘minotining qamrov darajasini oshirish uchun fuqarolarni pensiya ta‘minoti tizimida majburiy ishtirokini ta‘minlash chora tadbirlarini ishlab chiqish hamda pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini muntazam baholab, monitoringini yuritilishi zarur.

Xalqaro mehnat tashkilotining tavsiyasiga muvofiq, fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti tizimi barqaror faoliyat yuritishi uchun pensiya ta‘minoti tizimiga sug‘urta badali to‘lovchilar sonining pensiya oluvchilarga o‘zaro nisbati 4:1 darajada bo‘lishi ijobiy holat hisoblanadi. Biroq, bugungi kunda O‘zbekistonda mazkur ko‘rsatkich amalda 1,5:1 nisbatni tashkil qiladi.

2018-2025-yillar uchun demografik prognozlariga ko‘ra, O‘zbekiston aholisi tarkibida pensiya yoshidagi aholining ulushi (1,2 mln. kishiga) ko‘payishi kutilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi xarajatlarining mutanosib ravishda ortishiga olib keladi.

Kelgusi yillarda O‘zbekiston pensiya ta‘minotining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda va Pensiya jamg‘armasiga tushumlarni oshirish uchun norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish va O‘zbekistondan mehnat migrantlarini qabul qilayotgan mamlakatlar bilan davlatlararo shartnomalarni tuzish orqali ijtimoiy to‘lovlarni to‘lovchilarni qamrab olishni kengaytirish uchun shart-sharoitlarni yaratish zarur, deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mehmonaliev, A. G. U., & Khidirov, N. G. (2022). Social-economic significance, essence and theoreticalmethodical basis of medium-term budget practice. *Science and Education*, 3(12), 991-996.
2. Rajabov Sh.U. “Pensiya tizimidagi tarkibiy o‘zgarishlarning asosiy yo‘nalishlari” mavzusida Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent. 2021-yil.
3. Sholdarov D., Tursunov J. O‘zbekistonda davlat pensiya ta’minoti tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish. “Moliya” ilmiy jurnali. 2018-yil 1-son. 107 b
4. Tetlow G. Essays on the economics of retirement and pensions. A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy of University College London. -England: Department of Economics University College London. 2015. -224 p.
5. Аллаяров, С. Р., & Кандахарова, Ш. Н. (2021). Перспективы эффективного использования бюджетных средств в управлении государственными финансами. *СТОЛИЦА НАУКИ*, 3(4).